

Материјална помоћ београдским студентима 1945–1947*

Апстракт: У раду су, на основу архивске грађе, објављених извора, статистичких прегледа, истраживања и литературе, анализирани можда и њих различитих облика материјалне помоћи београдским студентима првих година после Друге светске рата. Узети су у обзир поклони, донације, добровољни прилози, скупање акције и државне стипендије од ослобођења до доношења Педагошког плана и реализација система стипендирања 1947. године.

После Другог светског рата и револуционарног освајања власти, Комунистичка партија Југославије је на својим политичким и идеолошким принципима почела да изграђује нову државу и једнопартијски систем. Партија је, преко државних органа, партијских тела и потчињених масовних организација руководила целокупним политичким, друштвеним, економским и културним животом земље, вршећи дубоке друштвено-економске промене и усмеравајући развој друштва ка „изградњи социјализма“, тј. ка прокламованом општем напретку и социјалној једнакости и правди.¹

У управљању државом, и у остваривању идеолошких поставки, амбициозних политичких пројекција и економских планова, у непосредној и у даљој будућности, Партији су били неопходни школовани, посебно високообразовани стручњаци. У ратним годинама живот су изгубили многи стручњаци и

* Рад је написан у оквиру пројекта *(Не)успешна иницијација – (не)довршена модернизација: међународни положај и унутрашњи развој Србије и Југославије 1921–1991. године*, (147039), који финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије, Београд.

¹ Види више у: Branko Petranović, *Političke i pravne prilike za vreme privremene vlade DFJ*, Beograd 1964; Isti, *Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove*, Beograd 1969; Isti, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, III, Beograd 1988, 9–100; Isti, *Srbija u Drugom svetskom ratu*, Beograd 1991, 707–735; Isti, „KPJ kao vladajuća snaga u sistemu vlasti 1945–1948“, uvodna studija u: *Zapisnici sa sednica Politbiroa SK KPJ (11. jun 1945–7. jul 1948)*, priredio Branko Petranović, Beograd 1995, 3–64; Isti, *Jugoslavija na razmeđu (1945–1950)*, Podgorica 1998; Kosta Čavoški, Vojislav Koštunica, *Stranački pluralizam ili monizam, Posleratna opozicija – obnova i zatiranje*, Beograd, 1990; Marija Obradović, „Narodna demokratija“ u Jugoslaviji 1945–1950, Beograd 1995; итд.

интелектуалци,² а рат је за собом оставио рушевине и уништена материјална добра, чија су обнова и надокнада захтевале, поред радне снаге и новчаних средстава, бројне, способне и мотивисане стручњаке свих стручних профила и научних дисциплина. Истовремено, ти неопходни стручњаци не само да су морали да се баве својим задацима у обнови и изградњи земље већ и да учествују у „изградњи социјализма“, да прихватају и заступају идеолошке поставке и да подржавају и спроводе политику владајуће партије. Дакле, требало је створити „нову социјалистичку интелигенцију“ која би била ослонац комунистима у изградњи новог, социјалистичког друштвеног система. Поред тога, основу партијске културне политике, у складу са комунистичком идеологијом, чинила је „демократизација“ школства уопште, па и високог, описмењавање становништва, превазилажење културне и привредне заосталости, подизање културног нивоа народа, омогућавање свим слојевима становништва, нарочито оним сиромашним, да се образују, баве науком и приближе достигнућима културе и уметности. Ти циљеви су обликовали деловање Комунистичке партије у области високог школства и однос према броју, раду, животу и идеолошко-политичком усмерењу наставника и студената у земљи, те и на Београдском универзитету и вишим школама. Установама високог образовања посвећивана је велика пажња и придавана значајна улога у друштву: посматране су као „фабрике кадрова“ које су морале да створе што више стручњака, да образују што више омладине, и то пре свега из слојева радника и сељака, ради остварења „демократизације“ школства и побољшања социјалне структуре интелигенције, односно приближавања идеалу „нове социјалистичке интелигенције“.³

Планове и циљеве у области високог школства Партија је остваривала на више начина, проистеклих из потпуне превласти у једнопартијској држави и друштву, директивног управљања, агитпроповског система рада, свеопште контроле и ослонца на искуство Совјетског Савеза у организацији високог школства и науке и стварању „нове интелигенције“. У складу с тим, у послератним годинама улаган је напор да се повећа број уписаних студената, да се утиче на промену њихове социјалне структуре у корист деце радника и сељака, да се побољша материјално стање на факултетима, подстакне посећивање наставе

² Према неким подацима, Југославија је у Другом светском рату изгубила око 90.000 стручњака и око 40.000 интелектуалаца. Види: Љубодраг Димић, „Универзитет и културна политика“, *Београдски универзитет у његовом периоду, народноослободилачком рату и револуцији*, II, Београд 1986, 23; Isti, *Agitprop kultura, Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945–1952*, Београд 1988, 21; Момчило Митровић, „Прилог изучавању материјалног положаја универзитета 1945–1948. године“, *Београдски универзитет*, II, 38.

³ Видети: В. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, III, 143–146; Lj. Dimić, *Agitprop kultura*, 28–63; Isti, *Универзитет и културна политика*, 23–25. Демократизација школства, односно приступачност образовања свим слојевима народа, била је прописана уставом нове државе из јануара 1946. (*Устав ФНРЈ*, 31. јануар 1946, Збирка закона ФНРЈ, бр. 22, Београд 1950.)

и учење и убрза полагање испита и завршавање студија. Знатна средства и напори државе улагани су и у побољшавање студентског стандарда: изградњу и сређивање студентских домова и мензи, побољшање услова смештаја и исхране, бригу о здравственом стању и лечењу студената, агитпроповском надзору и уобличавању културног, забавног и свакодневног живота студената. Велика брига посвећивана је и додељивању студентских стипендија и другим видовима новчане и материјалне подршке студентима.

Стипендирање студената било је важан део послератне државне и партијске политике у високом образовању, коме су придавани велики значај и вишеструка улога: требало је да утиче на „демократизацију“ високог школства и науке; на масовност уписа и регулацију уписа студената на поједине факултете и студијске групе у складу са државним политичким, привредним и културним потребама; на обезбеђивање високообразованог кадра и њихов распоред по привредним гранама и деловима земље; на повећање броја студената из сиромашних друштвених слојева, из сељаштва и радништва, и тиме на измену социјалне структуре будућег стручног кадра и интелигенције; да да подршку студентима у учењу и раду, побољша услове за живот и рад и убрза завршавање факултета и добијање стручњака, итд.

Међутим, у првим послератним годинама, током обнове и изградње земље, није могао бити установљен и законски регулисан систем стипендирања студената, тако да су стипендије додељиване стихијски, без детаљне евиденције, контроле и централизованог управљања државног врха. Поред тога, материјална помоћ је тада студентима додељивана и на друге начине: давани су поклони у новцу или роби, донације од органа власти или привредних организација итд. За то време је систем стипендирања био тек у зачетку, а формиран је тек после доношења првог Петогодишњег плана развоја привреде 1947. године да би подржао остварење његових захтева у области високог школства и изградње висококвалификованог кадра. Али и у првим послератним школским годинама, упркос огромним проблемима, немаштини, великим напорима у обнови и изградњи и политичкој нестабилности и револуционарним потресима, држава је за студенте Београдског универзитета и београдских виших школа издвајала знатна материјална средства, а помоћ је долазила и са других страна, у различитим облицима. Таквој пажњи умногоме је допринео и значај који је партија на власти придавала установи Универзитета и стручњацима који су формиран на његовим факултетима и на осталим вишим школама у Београду. Поред тога, међу београдским студентима постојали су и различити облици „самопомоћи“, скупљачких акција које су креирале, усмеравале и спроводиле партијска и студентска организација на факултетима и вишим школама.

Поменути ставови и циљеви Комунистичке партије у области високог школства и однос према студентима изражавани су још пре уписа и почетка

предавања, када су тек постављани темељи за изградњу нове државе и система и када су улагани напори да се Универзитет и више школе обнове и оспособе за почетак рада. Београдском универзитету је већ тада придаван посебан значај, као установи са традицијом, по бројности студената највећој високошколској установи у земљи, те стога најпродуктивнијој „фабрици“ нових стручњака и најснажнијем подстрекачу обнове и изградње земље и њеног каснијег напретка и пута у социјализам.

Први задатак била је санација огромне ратне штете, а потом и организовање државних органа, мреже партијских ћелија и масовних организација на појединим факултетима и међу студентима. Већ тада су јасно истицане намере Партије на Универзитету и проглашене тежње за „демократизацију“ високог школства, приближавање науке народу, образовање бројних стручњака „за кратко време“, стварање „нове интелигенције“, „служење народним потребама“, за измену социјалне структуре студената, масовно примање и економско обезбеђивање „сиромашних студената из радничких и сељачких слојева“, повезивање теорије и праксе и решавање практичних проблема у настави, те за идеолошко усмерење наставе и науке.⁴ Те тежње су потом остварене организационом структуром високошколских установа, уписном политиком, режимом и садржајем наставе и бригом о студентском стандарду. А, између осталог, и финансијском и материјалном помоћи и стипендирањем студената. Партијским и државним органима је од почетка било јасно да ће један од најкрупнијих проблема – проблем „измене социјалног састава наше интелигенције“ захтевати приличне материјалне расходе и да треба одвојити велике суме новца како би се олакшали упис и студирање сиромашне, сељачке и радничке деце (које је било мало и у нижим ступњевима школа, посебно гимназијама). Рано је исказана бојазан да ће се без великих финансијских улагања у стандард и стипендирање студената „прича о демократизацији школе у пракси свести на обичну фразу“.⁵

Иначе, Београдски универзитет је ушао у прву послератну школску годину са осам факултета (Филозофски, Технички, Правни, Медицински, Пољопривредно-шумарски, Богословски, Ветеринарски и Фармацеутски). Поред тога,

⁴ Lj. Dimić, *Agitprop kultura*, 111–112; Dragomir Bondžić, *Beogradski univerzitet 1944–1952*, Beograd 2004, 71–73, 103–107. Види и ставове Митре Митровић, министра просвете Србије и члана ЦК КПС у: „Zapisnik sa savetovanja članova partije sa Univerziteta, 30. avgust 1945“, *Zapisnici i izveštaji univerzitetskog komiteta KPS 1945–1948*, priredili Momčilo Mitrović i Đorđe Stanković, Beograd 1985, 26 (даље: *Zapisnici i izveštaji*, 1945–48); и одлуке Акционог одбора студената Београдског универзитета у: *Rezolucija sa prve konferencije studenata Beogradskog univerziteta*, 14. jun 1945, Isto, 23–24; *Политика*, бр. 12008, 17. јун 1945, 3; *Борба*, бр. 145, 17. јун 1945, 4.

⁵ Архив Србије (АС), фонд ЦК КПС, Комисија за агитацију и пропаганду (АП), ф. 1, лето 1945.

постојала је и Економско-комерцијална виша школа, која је већ 1947. прерасла у Економски факултет, Виша педагошка школа, Државни институт за фискултуру (основан 1946) и уметничке академије (Академија ликовних уметности, Академија за примењену уметност, Академија за позоришну и филмску уметност и Музичка академија). У оквиру тих установа постојао је разгранат систем одсека, група, семинара и катедри, који је покривао широк спектар научних дисциплина, и који је с временом мењан, развијан и усавршаван у складу са потребама државе, привреде, друштва и културног живота, односно плановима и циљевима партије на власти. То се посебно односило на техничке научне дисциплине корисне за изградњу земље и напредовање привреде, што показује оснивање Рударског и Електротехничког одсека на Техничком факултету у пролеће 1946. године.⁶

У јесен 1945. године на београдске факултете и више школе уписан је 15.181 студент, што је било 68,3% више него школске 1938/1939. године (9.016) и далеко више од просторних капацитета и расположивог броја наставног кадра. Такав пораст броја студената био је резултат уписа више генерација матураната, који су били ратом спречени да упишу факултет, и предратних студената, који због рата нису завршили студије на време, те резултат потребе земље за високообразованим стручњацима и партијске политике за повећање броја студената и „демократизације“ високог школства. Иако су били свесни материјалних и кадровских тешкоћа на Универзитету и вишим школама, надлежни државни органи су, руковођени културном политиком КПЈ, сматрали да не треба уводити никаква ограничења при упису и да на факултете треба примити што више студената.⁷ У складу с тим, број студената у Београду је наредне 1946/1947. школске године порастао на 21.922 (за 44,4% у односу на претходну годину).⁸

Бројни, сиромашни, тек изашли из војних јединица, београдски студенти су у првим послератним годинама били опхрвани тешким ратним последицама и немаштином. Проблеми су били велики, почевши од смештаја, хране и одеће, па до недостатка наставног простора, наставних средстава, уџбеника, учила и лоших услова свакодневног живота и рада. С тим проблемима су се

⁶ D. Bondžić, *n. d.*, 108–109.

⁷ Архив Србије и Црне Горе (АСЦГ), фонд Министарства просвете ДФЈ, 313–1, Извештај о раду општег одељења Министарства просвете ДФЈ за септембар 1945. Предност при упису су имали борци НОВЈ, деца чији су родитељи жртве фашистичког терора, добри ученици и старији матуранти. Поред школских докумената, од кандидата за студије тражена је и идеолошко-политичка пододност, коју су испитивали партијски органи, студентске организације и ОЗНА. Види: D. Bondžić, *n. d.*, 96–99, 291–292.

⁸ *Školstvo u FNRJ 1945–1951*, Beograd 1952, 218. Постоје различити статистички подаци о броју студената у послератном периоду. У овом раду су коришћени подаци из поменуте публикације и из издања *Statistički podaci o visokom školstvu u FNRJ 1947/48–1949/50*, Beograd 1951.

суочавали државни, градски, универзитетски, партијски органи и студентске организације – Акциони одбор студената Београдског универзитета, основан у јуну 1945, и Народна студентска омладина (НСО), основана у јануару 1946. године.⁹ Све те организације имале су одборе (секције, комисије) задужене за економске проблеме, међу којима је, поред домова, мензи, амбуланти и здравствене заштите, било и питање доделе стипендија, односно материјалне помоћи студентима, посебно онима најсиромашнијим, којих је у послератним годинама било много (и без тежње званичне политике за „демократизацију“ и образовање сиромашнијих слојева).

Захваљујући персоналним решењима, организационом паралелизму, систему трансмисије и свом хегемоном положају у држави и друштву, целокупним радом у тој области руководила је Комунистичка партија. Партија је већ у пролеће 1945. од тек пристиглих студената комуниста почела да оснива партијске ћелије по београдским факултетима. Током лета 1945. растао је број ћелија и број њихових чланова. Њиховим радом је у почетку руководио Универзитетски биро, а у новембру 1945, када је број ћелија и комуниста на Универзитету нагло порастао после уписа на факултете, Биро је прерастао у Универзитетски комитет. Партијски органи учествовали су у обнови факултета, идеолошко-политичкој контроли и „чишћењу“ од неподобних наставника и студената и преко појединих сектора спроводили агитацију и пропаганду, организовали стручни и културни живот студената и решавали њихове економске проблеме. Економски одбор, који је постојао на свим нивоима, од Универзитетског комитета, до појединих факултетских ћелија, водио је бригу о обнови и покретању рада домова и мензи, набавци намештаја, хране, новца, здравственој заштити и збрињавању сиромашних студената. Економски одбори у оквиру скојевске организације, Акционог одбора и Народне студентске омладине били су потпуно потчињени партијском економском одбору, у њима су радили исти људи, спроведећи директиве Универзитетског комитета у области студентског стандарда.¹⁰

Пре уписа и почетка рада Универзитета, у јесен 1945. године, просветни органи нове државе су, радећи на обнови Универзитета и скупљајући податке о

⁹ „Rezolucija sa prve konferencije studenata Beogradskog univerziteta, 14. jun 1945“, *Zapishnici i izveštaji, 1945–48*, 23–24; *Izveštaj Univerzitetskog komiteta, 5. februar 1946*, Исто, 33–34; *Полићика*, бр. 12008, 17. јун 1945, 3; *Борба*, бр. 145, 17. јун 1945, 4; *Полићика*, бр. 12197, 19. јануар 1946, 4. Види и: Ђорђе Станковић, „Народна студентска омладина 1945–1952“, *Студентии и Универзитетии 1914–1954*, Београд 200, 186–187.

¹⁰ Нада Стојановић-Недељковић, „Партијски рад на Београдском универзитету од пролећа до новембра 1945. године“, *Београдски универзитетии у њреградиином ѡериоду НОР-у и револуцији*, II, Зборник радова, Београд 1986, 31–37; Историјски архив Београда (ИАБ), Мемоарска грађа (МГ), 4600/МГ 764, Сећање Вјере Ковачевић.

капацитетима појединих факултета и броју заинтересованих кандидата, тражили и податке о предузетим мерама за школовање сиромашних студената, оних који су остали без родитеља, бораца Југословенске армије, и уопште студената који нису имали средстава за школовање. Инсистирано је на отварању домова и мензи, смештају и исхрани студената и обезбеђивању одеће и нужних потрештина. Тражено је да се у буџету за 1946, поред осталих материјалних издака, урачуна и 15.000.000 динара за дотације домовима и мензама у Београду и за студентске екскурзије и стипендије, основан је фонд из кога је требало пружати помоћ студентима у виду месечних позајмица, а до краја године је обновљен и рад предратног Потпорног удружења студената Београдског универзитета.¹¹ Економски проблеми решавани су преко партијске организације на Универзитету и Акционог одбора студената, који су бринули о уређењу и отварању домова и мензи и сакупљали намирнице, одећу, огрев, намештај и новац за сиромашне студенте. Већ у почетку „сабирне акције“ сакупљено је, поред осталог, 1.211.136 динара у Београду и 412.446 динара у унутрашњости. Тај новац је потом додељиван сиромашним студентима или је њиме набављана одећа и обућа и обезбеђивана исхрана у студентским мензама за најсиромашније појединце.¹²

Разни облици материјалне подршке сиромашним студентима и студентске самопомоћи додељивани су током целе године, а бројне акције организоване су и током распуста. Године 1946. партијски и студентски економски одбори учествовали су у отварању и сређивању студентских домова и мензи, решавали стамбено питање студената уз помоћ локалних органа власти, набављали и делили одећу и пакете Црвеног крста, давали позајмице, школски прибор и плаћали храну у мензи за сиромашне студенте. Средства су обезбеђивана од дотација државе и од „сабирне акције“. У тој акцији је од децембра 1945. до априла 1946. прикупљено више од четири милиона динара, од чега је обезбеђена бесплатна месечна исхрана у мензи за 1.269 студената, за 1.552 упола цене и за 61.350 бесплатни једнодневни оброци (укупно 2.065.605 динара), а око 118.000 динара подељено је по факултетима за куповину текстила и обуће сиромашним студентима. Захваљујући таквим резултатима, уочи распуста су вршене

¹¹ АСЦГ, 313–1, Извештај о раду општег одељења МП ДФЈ за месец септембар 1945; Исто, Председништво – МП ДФЈ, пов. бр. 651, 8. октобра 1945; АС, фонд Министарства просвете Србије (МПС), ф. 158, Одељење за науку, културу и уметност – Општем одељењу, бр. 3551, 10. октобар 1945; АС, фонд Београдски универзитет (БУ), Комисија за обнову, ф. 4, бр. 4293, 29. децембар 1945.

¹² „Izveštaj partijskog rukovodstva Beogradskog univerziteta, 29. septembar 1945“, *Zapisnici i izveštaji, 1945–48*, 39–30; ИАБ, фонд Градски комитет (ГК), ф. 318, Извештаји Бироа партијске организације Београдског универзитета за август, септембар и октобар и Извештаји Универзитетског комитета за новембар и децембар 1945; Исто, ф. 516, Извештаји Акционог одбора студената Београдског универзитета за септембар и октобар 1945. године.

припреме да се и током лета акција спроведе у свим деловима земље, посебно у Србији, Македонији и Босни и Херцеговини, преко студената и масовних организација.¹³ Сабирна акција настављена је и од почетка школске 1946/1947. године.¹⁴

Партији, која је преко економског одбора руководила свим активностима на побољшавању студентског стандарда, било је јасно да велики број студената није у стању да се самостално издржава, те је сматрала за неопходно да им се помогне, олакшају услови студирања, убрза завршавање студија и, пре свега, у перспективи поправи лош социјални састав Универзитета, на коме је мали проценат студената долазио из радничких и сељачких породица (види табелу).¹⁵ Зато је, поред осталог, организовала поменуте „сабирне акције“, које су спровођене под „плаштом“ студентских и других масовних организација као трансмисија и у потпуности су се уклапале у послератни кампањски и такми-чарски начин деловања.

	радници		сељаци	занатлије и ситни трговци	државни службеници и официри	приватни службеници	слободне професије	остало	непознато	укупно
	индустријски	пољопривредни								
1938/39	321	–	2.292	570	2.655	787	991	180	761	9.517
	3,3%		24,1%	6,0%	27,8%	8,2%	10,3%	12,3%	8,0%	100%
1945/46	144	597	983	1.973	4.731	352	898	132	1.097	10.907
	6,7%		9,0%	18,0%	43,3%	3,2%	8,2%	1,2%	10,0%	100%

О резултатима бриге партијских и студентских организација о економском стању студената у Београду редовно је извештавала студентска штампа. Истицани су делови говора партијских и студентских функционера о успеси-ма у стамбеном збрињавању студената, о исхрани и о разним видовима финансијске и материјалне помоћи најсиромашнијим студентима Универзитета

¹³ „Извештај УК КПС, 5. фебруар 1946“, *Зписници и извештаји 1945–48*, 36; *Зписник са радног састанка УК КПС*, 26. април 1946, Исто, 49–50; *Извештај УК КПС*, 6. мај 1946, Исто, 56; *Зписник са састанка УК КПС*, 29. јун 1946, Исто, 81.

¹⁴ *Зписник са састанка УК КПС*, 21. септембар 1946, Исто, 96.

¹⁵ АСЦГ, фонд Министарства за науку и културу ФНРЈ, 316–109; АСЦГ, 316–117, Резултати пописа Универзитета за летњи семестар 1945/1946. Подаци за 1938/1939. обухватају и Правни факултет у Суботици, а за 1945/1946. односе се само на факултете Београдског универзитета.

и виших школа. Повремено су давани извештаји и обавештења из Акционог одбора, Потпорног удружења, Црвеног крста и економског одбора Универзитетског комитета и Народне студентске омладине о акцијама на побољшавању материјалног стања студената и резултатима тих акција. Тако сазнајемо да је Потпорно удружење почетком 1946. године обезбедило бесплатну исхрану у мензи за 310 студената, а упола цене за њих 380. Истовремено, Црвени крст је послао 1.000 пакета од по пет килограма за болесне студенте Београдског универзитета, који су подељени преко здравствених секција факултета.¹⁶ „Народни студент“ донео је и извештај са Прве годишње скупштине Акционог одбора студената на „слободном Универзитету“, 28. фебруара 1946, на којој су сведени почетни резултати рада на културном, стручном и економском пољу. Поред података о сређивању домова и мензи, организацији здравствене службе, смештају студената по приватним становима, изнети су и подаци о обезбеђеним боновима за текстил, бесплатној исхрани, поклон-пакетима, новчаним средствима за сиромашне и болесне студенте, итд. За председника Акционог одбора изабран је студент медицине Душан Ђурић Зинаја, који је истовремено био члан Универзитетског комитета задужен за економска питања студената, што говори о поменутој персоналној унији партијских и студентских организација, која је у то време била неизбежна.¹⁷

Рад економског одбора Народне студентске омладине појачан је током школске године тако да су и резултати рада били све уочљивији. У јуну 1946. већ су почели с радом студентски домови и мензе, за које је из Војводине набављено 40 вагона намештаја, постељине и посуђа. Уведени су све чешћи здравствени прегледи студената, побољшавана је храна у мензама и услови смештаја у домовима, обезбеђивани бесплатна исхрана и смештај. Поред већ поменутих података о државним донацијама, поклонима и средствима прикупљеним „сабирном акцијом“, *Народни студент* пише да су Економски одбор и Потпорно удружење вршили расподелу средстава скупљених у сабирној акцији (3.015.356 динара), обезбедили и финансијску помоћ од 620 динара месечно за 200 сиромашних студената и 310 динара месечно за њих 300, да су уложили 150.000 динара за одећу и обућу, на име позајмице издали студентима 493.800 динара, итд. Црвени крст је обезбедио нове пакете конзервисане хране и 400 пари одела за најсиромашније студенте. Признаване су и неправилности у раду и грешке које су чињене приликом расподеле новчане помоћи због неискуства економских комисија и међусобног непознавања студената, али истицано је и да су те грешке брзо отклањане. Истицано је да су економске студентске ор-

¹⁶ *Народни студент*, бр. 1, 26. фебруар 1946, 7.

¹⁷ *Народни студент*, бр. 2, 23. март 1946, 3. Нешто касније је одржана и годишња скупштина Потпорног удружења студената (*Народни студент*, бр. 3, 12. април 1946, 5).

ганизације уживале сталну новчану помоћ државних органа, министарстава, Извршног одбора града Београда, без које не би могле да побољшавају услове живота и рада београдских студената. У два наврата је сиромашним и болесним студентима подељена помоћ у храни, текстилу и школским потребама коју је послао Европски фонд за помоћ универзитетима.¹⁸

И током наредне 1946/1947. школске године, економски рад студентских и партијских организација редовно је праћен у *Народном сџуденџију*, паралелно са стручним, културно-уметничким радом студената, залагању на радним акцијама и идеолошко-политичком индоктринацијом на Универзитету. Сви облици материјалне помоћи студентима су настављени и увећани. Рад свих економских организација усаглашавао је и обједињавао Економски одбор Универзитета састављен од професора и студената. Потпорно удружење руководило је свим прикупљеним финансијским средствима од уплата студената, влада, министарстава, друштава и „сабирне акције“ и расподељивало их по факултетима у облику позајмица, помоћи и плаћања исхране у мензама сиромашним студентима. Помоћ Потпорног удружења могао је да користи сваки студент коме је била потребна. Молбе за помоћ или позајмицу подношене су економским секцијама на факултетима, које су доносиле одлуку и решавале о исплати. Од почетка рада до краја 1946. Удружење је издало као помоћ у храни 2.521.703 динара, за личне позајмице 1.057.858 динара и 213.834 за текстил и обућу – укупно 3.793.422 динара. Поред тога, државни органи и привредна предузећа могли су и непосредно да помажу студентима (у новцу, намирницама, одећи, греву). Крајем децембра 1946. одржана је годишња скупштина Потпорног удружења, на којој је поднет извештај Управног одбора, сумирани резултати рада и донета одлука да се убудуће помоћ студентима издаје углавном преко бонова за исхрану и новчаних позајмица до 600 динара, а преко тога само за најсиромашније студенте по одобрењу Управног одбора.¹⁹

Изношење у штампи података о економским условима живота и рада студената и активностима Партије и студентских организација на њиховом побољшавању било је део агитационо-пропагандног рада на Универзитету. Тако је истицана брига нове комунистичке власти о студентима и њиховим условима за живот и рад. Поред тога, стварана је слика о напорима органа власти и Партије на економском обезбеђењу студената, наспрам сталних активности на „чишћењу Универзитета“, тј. уклањању политички неподобних појединаца са факултета. Тиме је партијски агитационо-пропагандни апарат стварао позитиван и негативан узор за студенте и покушавао да их убеди у добронамерност

¹⁸ „Наше економске организације“, *Народни сџуденџиј*, бр. 6, 6. јун 1946, 2; „Извештај о раду економског одбора студената Београдског универзитета“, *Народни сџуденџиј*, бр. 8, 26. јул 1946, 8;

¹⁹ „Рад економских организација“, *Народни сџуденџиј*, бр. 2, 18. октобар 1946, 3; *Народни сџуденџиј*, бр. 10, 13. децембар 1946, 1–3; *Народни сџуденџиј*, бр. 12, 27. децембар 1946, 3.

партије на власти према студентској популацији и у што већем броју придобије за партијску политику и активно учешће у њеним акцијама.

Међутим, после почетка рада високошколских установа, чињени су и напори да се започне са доделом редовних државних стипендија, те се очекивало да се залагање студентских економских организација смањи и да се терет решавања материјалних проблема студената и испуњавање партијских циљева и задатака на Универзитету пребаци на деловање државних органа. У том смислу је очекивана помоћ од привредних предузећа, друштвених организација, Армије, савезних органа и од федералних јединица (пре свега од Србије, али и од Македоније, Црне Горе и Босне и Херцеговине, чији студенти су, услед непостојања високошколских установа, у великом броју студирали у Београду). Циљеви стипендирања били су: потпора студентима ради решавања egzистенцијалних питања у Београду и лакшег и бржег студирања и завршавања факултета и хитно обезбеђивање стручног кадра за обнову и изградњу земље, напредак привреде и испуњавање осталих задатака које су постављале партијска политика и идеологија. Поред тога, одмах је постављен и мотив превазилажења праксе претходне, револуцијом срушене државе, Краљевине Југославије, за коју је истицано да није уопште водила бригу о економским условима за живот и рад студената.²⁰

Доделом стипендија током првих послератних година руководио је одсек за високе школе Одељења за науку, културу и уметност Министарства просвете Србије, а као даваоци су се, одмах после почетка рада, крајем 1945. и почетком 1946. године, појавиле републичке и покрајинске владе, поједина министарства, привредне организације, Југословенска народна армија и владе суседних земаља (пре свега Албаније).²¹ Пошто још није постојала никаква законска регулатива која би одређивала процедуру, услове конкурса, критеријуме, износ и начин додељивања стипендија, стипендирање је вршено стихијно, без система, чврстих правила и јасних критеријума. Стипендије су даване на основу студентских молби, уз много нерегуларности, изузетака и одступања од уобичајене процедуре. Пресудну улогу приликом доделе стипендија играли су, поред материјалног стања и порекла, идеолошко-политички критеријуми и учешће у НОБ-у и на радним акцијама, а најчешће су то били ставови локалних органа власти и партијских органа на Универзитету. Просек оцена и залагање у настави налазили су се на последњем месту.

²⁰ Тај став је у иступањима партијских и државних функционера често поткрепљиван подацима према којима је 1924/5. на Београдском универзитету било 377 стипендиста Министарства просвете и 41 Министарства здравља, што је износило свега 418 стипендиста (7,6% од укупног броја студената) са износом стипендија од по 1.000 динара.

²¹ АС, МП НРС, ф. 162, Извештаји одсека за високе школе за 1946.

Почетком јануара 1946. објављено је обавештење о додељивању стипендија којим су студенти позвани да пошаљу молбе Министарству просвете са подацима о факултету који кандидат студира, материјалном стању, понашању током НОБ-а, успеху на матури или током студија. Бројне молбе које су од тада стизале у Министарство одговарале су политици нове државе и идеолошко-политичким захтевима комунистичке власти. У њима је посебна пажња посвећивана материјалном стању, понашању током рата и ставу према новој власти и друштвено-политичком поретку који је стваран. Кандидати за стипендисте су углавном истицали да су „врло сиромашног стања“, да потичу из сиромашне породице, да су им родитељи „сиромашни земљорадници“ те да им не могу пружити помоћ, а да они сами немају никаквих принадлежности. Често су истицали да су ожењени, да имају децу и да тешко могу да студирају и похађају предавања без подршке државе. Када је у питању живот и рад током окупације, најбоље је било похвалити се учешћем у јединицама НОП-а, али појединци који то нису могли, наглашавали су да су се током рата школовали или да су радили, те да „нису учествовали непосредно у борби“, али су вршили „извесне задатке у позадини“ и иначе „са симпатијама пратили НОБ“. Оцењиван је и однос према властима, социјалистичкој изградњи и залагање у обнови и изградњи земље и залагање у раду омладинских, студентских и осталих масовних организација, тако да је било пожељно поменути чланство и активно учешће у Народном фронту, Народној омладини, а посебно у СКОЈ-у и Партији. С временом је учешће на омладинским радним акцијама и залагање у обнови и изградњи земље дошло на прво место и постајало све пресудније за добијање стипендије, те је зато посебно наглашавано у студентским молбама. Поред тога, бројни студенти су се с много патетике позивали и на основне поставке и обећања нове власти, на „демократизацију“ школства и пружање могућности свима да стекну више образовање, на сопствену жељу да заврше студије и да се баве одређеном професијом, што им сиромаштво или друге околности нису дозвољавале, а једино помоћ нове државе чинила могућим.²²

Бројне су биле и молбе које су до Министарства стизале посредно, јер су биле упућене директно другим установама или личностима, најчешће самом маршалу Титу, а затим Моши Пијаде, Президијуму Народне скупштине, Председништву Владе, итд. То су најчешће биле молбе појединаца (или чак њихових родитеља) који нису ни уписали факултет, нису имали ни основних услова за то, али су имали „велику жељу“ да студирају и заврше факултет и уздали су се у помоћ нове државе и моћ и добру вољу истакнутих комунистичких функци-

²² Види молбе за стипендије у: АС, МП НРС, ф. 160, ф. 161, ф. 162.

онера.²³ Те „залутале“ молбе слате су на надлежност Министарству просвете, придруживане осталима и потом су доношене одлуке о додели стипендија.

Руковођени поменутиим идеолошко-политичким критеријумима, органи Министарства су проверавали податке из молби и конкурсног материјала код локалних органа власти и УДБ-е, преко партијских, омладинских, народно-фронтовских организација и Народне студентске омладине на факултетима. Провером података или преко достава и оптужби наведених организација или појединаца, често је откривано не само да наводи из молби нису тачни, већ да су кандидати током рата били активно на страни непријатеља НОП-а, сарађивали са окупаторима, домаћом влашћу или четницима, те да су у послератном периоду супротстављени „новој стварности“, не слажу се са политиком власти и не учествују у обнови и изградњи земље. Таква сазнања, не само да су онемогућавала добијање или доводила до одузимања већ добијене стипендије, већ су проузроковала удаљавање појединаца са факултета у низу кампања „чишћења“ које су започеле већ у пролеће 1946. године.²⁴

У сваком случају, могло би се рећи да у првој послератној школској години студентима није било тешко да добију стипендију: основни критеријуми тицали су се ратне прошлости и идеолошко-политичке подобности и ако они нису били препрека, студент је могао да се нада добијању извесне материјалне потпоре. Поред тога, с обзиром на карактер нове власти, политику „демократизације“ школства, непостојање правне регулативе и потребу за брзим стварањем великог броја висококвалификованих стручњака и њиховим укључивањем у привреду и обнову земље, често су стипендирање и сам упис на Универзитет и више школе вршени ван свих универзитетских институција и редовних процедура. Такав случај је, пре свега, био са уписом и стипендирањем студената из неразвијених република, у којима није било универзитета или су високошколски капацитети били скромни, а, с друге стране, потребе за стручњацима велике (Македонија, Косово, Босна и Херцеговина, Црна Гора). Тако су настајале ситуације да владе федералних јединица или поједина ресорна министарства најпре одреде своје стипендисте, а потом, преко државних органа и Савезне планске комисије, затраже њихов упис на тачно одређене факултете и студијске групе. Рецимо, Влада НР Македоније је почетком школске 1946/1947. године интервенисала преко Савезне планске комисије код Ректората Универзитета у Београду и Загребу да на студије приме 445 македонских стипендиста, које је

²³ Поред бројних молби у МП НРС такве случајеве из 1946–1947. и касније видети и у: АСЦГ, фонд Президијум Народне скупштине ФНРЈ, 15–26–373, Молбе за упис на факултет и стипендије; АСЦГ, фонд Председништво Владе ФНРЈ, 50–133–274, Молбе за стипендије.

²⁴ О „чишћењу“ Универзитета до 1948. године види више у: D. Bondžić, *n. d.*, 298–306.

већ распоредила по факултетима и групама.²⁵ Будући да при упису није било пријемног испита и да су капацитети ионако прекорачивани у послератним напорима да се што брже изгради што већи број факултетски образованог кадра, Ректорат Београдског универзитета је, разумевајући оправданост захтева и „државне потребе“, прихватио предложене стипендисте (222), уз мале измене у распореду по струкама и молбу да што пре дођу у Београд, јер су предавања већ била у жеку.²⁶

У првим послератним годинама таква пракса је била устаљена и у потпуности је одражавала начин рада током административног управљања у свим областима живота, па и у пријему студената и раду Универзитета. Поред студената из других федералних јединица, често су на такав начин уписивани и стипендирани студенти из Србије, а од почетка је одлуком државних органа на факултете и више школе у Београду уписиван и велики број стипендиста Југословенске армије и студената из Албаније, које је стипендирала албанска или југословенска влада.²⁷

Обезбеђивање средстава и исплата стипендија током 1946. вршени су преко Одсека за високе школе Одељења за науку, уметност и културу у Министарству просвете НРС и администрације Универзитета. Министарство је од почетка 1946. године издвајало из државног буџета по 550.000 динара месечно за стипендирање 350 студената Београдског универзитета из Србије, Космета, Војводине и Албаније које је одређивао министар, а касније су, поред дотација за домове и мензе и уопште у области културе и просвете, затражени и додатни

²⁵ АС, фонд Београдски универзитет (БУ), ф. 3, Савезна планска комисија – Ректорату, пов. бр. 5326, 30. октобар 1946. Овако је изгледао план стипендирања македонских студената који је Ректорату Универзитета у Београду предложила Планска комисија Македоније: грађевина 30; хидротехника 12; архитектура 12; индустријска техника 50; шумарство, пољопривреда и ветерина 50; медицина и фармација 36; виша комерцијална школа 15; радио и електротехника 12; рударство 5.

²⁶ Исто, Ректорат – Савезној планској комисији ФНРЈ, пов. Бр. 120, 2. новембар 1946. На индустријску технику због техничких разлога није могло бити примљено свих 50 студената, већ само 25, а осталих 25 је примљено на групу Хемије Филозофског факултета. Међутим, појединци су ометали плански распоред тако што су уписивали факултет који су лично желели, уместо оног за који им је влада дала стипендију. Пошто је обезбеђивање стипендија за студирање у Београду и другим центрима представљало велики издатак за владе појединих република, с временом се све више приступало ширењу високошколске мреже и отварању нових факултета у републичким центрима. Види пример Правног факултета у Сарајеву у: Бранко Петрановић, „Универзитет и идеологија (1945–1949. године)“, *Београдски универзитет у иреградском периоду; НОР-у и револуцији*, II, 7.

²⁷ Југословенска армија и Министарство одбране редовно су уписивали своје стипендисте, а број стипендиста из Албаније стално је повећаван, све до 1948. године, када је дошло до сукоба Југославије са Информбироом и погоршања односа две земље. О тим питањима видети: АС, БУ, фасц. 3; АСЦГ, 313–1; АСЦГ, фонд 315, Комитет за школе и науку Владе ФНРЈ (у сређивању); итд.

кредити за стипендије.²⁸ Одређена средства стизала су и из република, покрајина и установа које су имале своје стипендисте на факултетима.²⁹

По неким подацима, током школске 1945/1946. године стипендију је примало око 800 студената Београдског универзитета, а наредне 1946/1947. око 2.500. Просечна стипендија у то време износила је око 1.500 динара месечно (2.000 за Албанце), што је било довољно да се плати смештај у дому (око 750 динара) и исхрана у мензи (око 650 динара), а то је и била основна сврха стипендирања. Стање је било теже у случају студената који су становали приватно, јер су станодавци за један кревет узимали по 900 динара од два студента, тако да стипендија није могла да подмири ни основне трошкове живота.³⁰ Иначе, студенти стипендисти федералних република су имали првенство приликом пријема у студентски дом и могли су се непосредно уселити, док су њихове колеге које нису имале стипендију морали да конкуришу преко стручних студентских организација на својим факултетима.³¹

Међутим, од самог почетка стипендирања постојао је проблем кашњења исплате стипендија, што је доводило и до проблема са плаћањем дома и мензе, те до интервенција надлежних државних органа и партијских и студентских организација. Министарство просвете је још у пролеће 1946. године опомињало даваоце стипендија да редовно исплаћују месечне износе за сваког студента, док су се економски органи студената сналазили тражећи ванредну помоћ, подршку Потпорног фонда или смањење трошкова живота. Универзитетски комитет, који је будно надзирао рад студената и студентских економских организација, инсистирао је на редовном исплаћивању стипендија и интервенисао у сваком случају кашњења. Тако је почетком школске 1946/1947. године примећено да стипендистима који се хране у мензи у Земуну није исплаћена стипендија, те је менза дотирана да би наставила рад, а будући да тада ниједна републичка влада није почела да издаје стипендије и да је било случајева да се поједини студенти стипендисти, који су без икаквих средстава, нередовно и

²⁸ АС, МП НРС, ф. 161, бр. 1298, 6. март 1946; Исто, бр. 1698, 24. март 1946; Исто, ф. 162, бр. 2422, 13. мај 1946; Исто, ф. 163, бр. 3218, 14. јун 1946.

²⁹ АС, МП НРС, ф. 159, Председништво Народне скупштине АП Војводине, бр. 11906, 20. децембар 1945; Исто, бр. 2506, 21. децембар 1945. Одељење за просвету Народне скупштине Војводине је крајем 1945. доделило одбору за студентске домове и мензе Министарства просвете НРС 120.000 динара на име становања и исхране 67 студената са територије те покрајине током децембра.

³⁰ АС, МП НРС, ф. 162, бр. 2422, 13. мај 1946; „Извештај УК КРС за октобар, 5. новембар 1946“, *Zapisi i izveštaji 1945–48*, 120. Видети и: Радмила Мандић, „Материјални положај студената 1945–1948. године“, *Београдски универзитет у предрајном периоду, народноослободилачком рату и револуцији*, II, 194–195; Момчило Митровић, *Домови и мензе студената Београдској универзитету 1838–1998*, Београд 2002, 107.

³¹ *Народни студенти*, бр. 2, 23. март 1946, 3.

недовољно хране, упућено је писмо председништвима влада да се са исплатама почне што пре. Да би се убрзало исплаћивање стипендија, тражено је да ректор образује комисију за стипендисте у коју би ушла и два-три студента. Међутим, редовност стипендија није решена ни касније, па је настављено са интервенцијама, тражене су донације од државних органа и помоћ Потпорног удружења студената, чињени су покушаји да се у договору са домовима и мензама смање основни трошкови студената и да се на разне начине и код разних државних и привредних организација обезбеди додатна новчана помоћ студентима.³²

Све у свему, упркос циљевима и плановима власти, у првим годинама после рата стипендије су додељиване стихијски, без система и правне регулативе и без детаљно и тачно утврђених критеријума. Недостатак јасних правила доводио је до сукоба надлежности појединих министарстава и органа федерације и република око питања стипендирања и проузроковао лошу евиденцију и слабо праћење рада стипендиста у том раздобљу. Чињени су напори да се мали број и скроман износ државних стипендија надокнаде финансијским донацијама, поклонима и другим облицима материјалне помоћи студентима од државних органа и друштвених, привредних и масовних организација. Средства су добијана и од студентске самопомоћи, преко Потпорног удружења студената, и разних акција које су спроводили Акциони одбор студената и Народна студентска омладина, а под руководством партијске организације на Универзитету. У посматраном раздобљу на тај начин је умногоме утицано на квалитет живота сиромашних студената, давана материјална потпора и обезбеђивани основни економски услови за живот и студирање.

Према неким подацима, током 1946. године стипендије је примало око 10% студената, што је сматрано малим бројем и недовољним стимулансом за побољшавање социјалног састава студената. Поред покушаја да се повећа број стипендија и побољша структура стипендиста улагани су и напори да се већа пажња посвети добрим студентима и онима који су се припремали за најнеопходније струке у обнови и изградњи земље (рецимо, који су студирали на Техничком факултету).³³ Међутим, то су били тек први кораци, који нису могли да дају брзе резултате, тако да је и сама Партија тада увиђала да не само што својом политиком не успева да побољша социјалну структуру стипендиста и студената уопште већ и да међу студентима комунистима преовлађују деца из ситнобуржоаских породица (преко 50%), далеко испред деце радника и сеља-

³² „Zapisnik sa sastanka UK KPS, 28. oktobar 1946“, *Zapishnici i izveštaji 1945–48*, 110–111; *Izveštaj UK KPS za oktobar 1946*, Isto, 120.

³³ АСЦГ, фонд Министарство за науку и културу ФНРЈ, 316–93, Извештај одељења за високе школе за 1946. годину.

ка.³⁴ То су били проблеми које је политика стипендирања требало убудуће да реши доношењем правне регулативе за доделу стипендија, повећањем броја и износа стипендија, детаљном евиденцијом и контролом резултата рада и успеха стипендиста. Све те активности у области стипендирања, те рад на побољшању студентског стандарда уопште, текли су у складу са захтевима Првог петогодишњег плана о развоју привреде донетог у априлу 1947. године.

³⁴ „Zapisnik sa sastanka UK KPS, 3. april 1947“, *Zapisnici i izveštaji 1945–48*, 178; *Zapisnik sa sastanka UK KPS, 14. januar 1947*, Isto, 151–153; *Zapisnik sa sastanka UK KPS, 2. decembar 1946*, Isto, 129–132.

Summary

Dragomir Bondžić

Material aid to Belgrade students from 1945-1947

Immediately after the end of World War II and coming into power, Communist party of Yugoslavia started with cultural policy in the field of higher education. One of the most important aims was creation of highly educated individuals for renewal and development of the country, so the Party paid great attention to education and the condition of life and work of students at the faculties and higher schools in the state. Special attention was paid to Belgrade as the greatest university center, with the greatest number of both students and institutions. Economic conditions of life and work, accommodation, food, health care and financial aid to students were in the center of attention of the Communist party as early as during the preparations for the beginning of work of the University and higher schools in Belgrade and during renewal and building of the country 1945 – 1947.

Various means and quantities of material aid to Belgrade students in the post-war years were collected from state institutions, donations of republic government and ministries, gifts of various companies and local communities. At the same time, student organizations carried out “gathering actions”, to collect financial means, clothes, shoes and food for poor students. There were also various kinds of student self help. In the end, great means were given by state institutions for grants, which were in the first post-war years unsystematic, without regulations and strict rules and criteria. At the beginning the state invested considerable amounts of money for students’ scholarships and made efforts to enable education to as many children from workers and farmers’ families. However, the system of state scholarships was at its beginning, and it was completely formed within the aims of the First Five-year Economic plan, brought in 1947.